

A tizenkettedik óra kérdése a folklórgyűjtésben

Kriza János *Vadrózsák* című népköltési gyűjteményének élén ilyen szépen-borongósan fogalmazta meg véleményét a székely népballadák akkori jelenéről és kilátásairól: „E nyelvünk- s irodalmunkra nézve megbecsülhetetlen kincsek, mondhatni terméсарanyak, veszőfélben vannak. Egy-egy versszakot egyik-másik népballadából még hallani olykor, de az egészet a századik éneklő ha tudja, s nem kevés töredék van, hogy az egészet már senki sem tudja. Nagy ideje hát, hogy minden nyelv- s irodalombarát ennek a nép szívéen termett kincsnek fölkeresése- s öntudatos megőrzésében annál inkább buzgólkodjék, minél ritkábbak lesznek a nép soraiban, akik azt ösztönszerűleg tovább őrizni s ápolni képesek, hogy így a kevésből is, mi még menthető, gyarapodást nyerve nemzeti művelődésünk, annál sajátabb, nemzetiebb erőben s színben haladhasson előre.“

1863-ban láttak nyomdafestéket ezek a sorok, annak a számunkra már klaszszikussá vált gyűjteménynek a lapjain, amely — látszólag cáfolva Kriza borús híradását — többek közt *Kádár Kata*, *Báthori Boldizsár*, *Bodrogi Ferenccé*, *Júlia szép leány*, *A nagy híres tolvaj*, *Barcsai, Kőműves Kelemenné*, *Budai Ilona* örök-szép balladáit fedezte föl és őrizte meg irodalmunk számára. Több mint egy évszázad telt el azóta, miközben a folklór helyzetéről és kilátásairól újabb meg újabb gyűjtemények, tanulmányok és cikkek sorában hasonló aggodalmas figyelmeztetések hangzottak el mind a mai napig. Valóban, néprajzkutatásunkban kezdettől fogva vörös fonálként húzódik végig a folklór féltése, ritkulásának, elmúlásának hangoztatása, sőt veszendőbe ment javainak elsíratása is. Ha ezeket a megnyilatkozásokat időrendben egymás mellé sorakoztatnók, az az érzésünk támadna, hogy a folklórnak, a szakadatlan negatív előrejelzések értelmében, rég teljesen el kellett volna apadnia.

A folklórkutatás története azonban azt tanúsítja, hogy azóta is folyvást jelentek meg gyűjtemények, amelyek különböző vonatkozásban kétségkívül szegényebbek Kriza művéenél, más téren viszont túlszárnyalják (érthető módon: a folklórelmélet, a gyűjtési módszerek és lehetőségek fejlődésének logikája szerint) a nagy úttörő-előd munkáját.

Ha figyelmünket a részletekre összpontosítjuk, az eredmények még inkább a folklór mindenkori virágzásának híveit látszanak igazolni. A népmesét és a népballadát véve példának, a mindennapi gyűjtés jutalmául még mindig találunk nemcsak a romániai magyar, hanem az egész nemzetközi mesekincs számára is ismeretlen típusokat; balladaköltészetünk klasszikus, legrégebbi típusainak száma pedig szintén lassan, de biztosan gyarapszik.

Ám vigyázzunk arra az elemi tévedésre, amelyet folklórnk lelkes, de nem eléggé képzett értelmezői a sajtóban időről időre fölfrissítenek: egy-egy mutatós gyűjtési eredménynek, a folklórkivadványok vastagodásának vagy példányszámuk növekedésének semmi köze a folklór virágzásához; a folklór tudományos és irodalmi sikereitől függetlenül éli a maga öntörvényű életét. Mostanáig ismeretlen vagy kevésbé ismert folklórnak fölbukkanása, földrajzi vagy műfaji „fehér foltok“ eltüntetése, az összegyűjtött változatok bármily gyarapodása, minőségüktől és mennyiségüktől függetlenül, nem lehet sem a folklór gazdagságának, sem gazdago-

dásának bizonyítéka — nyilvánvaló ugyanis, hogy az újonnan előkerülő régebbi folklórjavak eddig is megvoltak, csak nem akadtak a gyűjtés gyér hálójába.

Tanulság: a gyűjteményekből nem lehet a folklór valóságos dimenzióit megismerni, az időrendben egymás mellé sorakoztatott kötetekből nem lehet a folklórban fokozatos gazdagodás vagy szegényedés folyamatát biztosan megállapítani. Két egymással összefüggő ok miatt: egyrészt, mert mindegyik gyűjtemény csak csepp a folklór tengeréből; másrészt, mert azt a cseppet is mindegyik gyűjtő máshonnan és másként meregette. Nem léteznek olyan monografikus gyűjteményeink, amelyek akár egy kisebb-nagyobb közösségnek (falunak, rokonságnak, családnak) a lehető teljes folklóranyagát, akár valamely műfajnak vagy legalább típusnak egy kisebb-nagyobb közösségen belül valamennyi változatát összesítették volna. Csakis ilyesféle, ugyanazon a földrajzi és műfaji területen azonos módszerekkel, de különböző időszakokban készült, teljességre törekvő gyűjtések (mint valami mikroszkopikus keresztmetszetek) összehasonlítása révén lehetne a folklórfejlődés irányait, közelebről a folklór gyarapodását vagy fogyatkozását szemléltetni.

Így hát a könyvek hasztalan forgatása helyett a fölvetett kérdésre csakis a folklór életmódjának és élettörvényeinek ismeretében: elméleti síkon, általánosítva lehet választolni.

A folklór — az irodalommal, általában az írásos kultúrával ellentétben —, mint ismeretes, a néptömegek analfabetizmusa miatt történelmileg íratlan kultúra volt: az emberek tudatában, emlékezetében él, ahonnan csak elhangzása (eléneklése, eljátszása, eltáncolása) pillanatában kel rövid életre. Minthogy az emlékezet őrzi, például egy dalt különböző időpontokban még ugyanaz az énekes sem tud hajszálnyira egyformán előadni, hanem mind a szövegén, mind a dallamán kisebb-nagyobb mértékben módosít. Így jön létre mindegyik alkalommal egy-egy változat. Egyazon énekes ajkán ugyanazon dal vagy ballada különböző időpontokban elhangzó változatai nem mutatnak mindig nagy különbséget (moha az utóbbi jelenségre is akárhány példa akad), egy terjedelmes mesét, egy virtuóz táncot, egy egész falut megmozgató lakodalmat ugyanazok a személyek sem tudnának kétszer pontosan megismételni, a személyek cserélődésével, a tér- és időbeli távolodással pedig a hasonlóságok fokozatosan csökkennek, a különbségek növekednek.

A lehető legegyszerűbb feladatként próbáljuk megismerni, mondjuk, egyetlen család három férfitagjának: nagyapának, apának és fiúnak a folklóranyagát, külön-külön és egymással összefüggésben. A három férfi folklórjában kétségtelenül van folytonosság, hisz a folklórt ugyanazon családban egymástól veszik, illetőleg egymásnak adják át. Ez a folytonosság azonban, a fentiek értelmében, nem az azonos folklórjavak, hanem az egymástól időben, formában és tartalomban mindjobban távolodó változatok sorozata, sőt, ha a három férfi életét mindössze 3×33 évben, vagyis egy évszázadban mérjük, a folklór történeti fejlődésével is számolnunk kell. Az utódok ugyanis az elődöktől készen kapott folklórörökséget egyre tovább fejlesztik: elhagyják és lassanként elfeledik belőle mindazt a régit, ami számukra már érdektelen, s hozzáadják mindazt az újat, ami saját világukat és gondolkodásukat jellemzi. Így kopnak, töredeznek, majd semmisülnek meg az idejétmúlt folklórjavak, miközben folyvást újak keletkeznek, s a régiek időtálló részei is az új alkotásokba épülnek. Az ilyen mennyiségi felhalmozódás egy nép vagy a népek történelmi-társadalmi és kulturális fejlődésének csomópontjain minőségi változásba csap át: a folklór egy részében új tematika jelenik meg, új stílusok és műformák támadnak, miközben a régiek a lassú elmúlás helyett tömegesen elhullhatnak. Ha a mi három emberünk ilyen fordulatot átél — ami egy évszázad során szinte óhatatlan —, akkor repertoárjuk lényegesen eltávolodhat egymástól.

A folklór mennyiségi vagy minőségi változásán túl azonban a három férfi repertoárja azért is szükségszerűen változik, mert a folklórjavaknak csak egy részét kapják-adják a családban. Mind a hárman, életsoruknak megfelelően, a családon

kívül is gyarapítják repertoárjukat, s ez a gyarapodás akárhányszor fölülmúlhatja a családban örökölt folklórjavak mennyiségét. Folklórkutatásunkban tudtunkkal senki sem közölt számadatokat az egyéni repertoárok szűk családi és szélesebb társadalmi eredetének arányairól, de biztos, hogy ezek az arányok minden embernél különböznek, és 100 százaléktól 0 százalékgig váltakozhatnak. Más szóval, hiába igyekszünk három emberünkénél a családi hagyományozás egyetlen fonalát nyomon követni, mert ebbe a fonalba örökre és szétbontathatatlanul beleszövődtek a családon kívüli hagyományozás megszámlálhatatlan szálai is.

Folklorisztikai törvény tehát, hogy a nagyapa folklórjának összegyűjtésével nem ismerjük meg az apa vagy a fiú repertoárját, mint ahogy a fiú repertoárja sem képviseli számunkra elődei folklórját. Továbbá, a nagyapa folklórja sem az ő apa, sem az ő fiú korában nem volt azonos a maival, mint ahogy a fiú folklórja az ő apa és nagyapa korában különbözően fog a maítól. De a fiú folklórja az ő apa, majd nagyapa korában nemcsak saját mostani folklórjától, hanem apjának és nagyapjának mai folklórjától is eltérő lesz, mint ahogy a nagyapa folklórja is az ő apa meg fiú korában más volt, mint az apa meg a fiú mostani folklórja. Mindent összevetve, a három férfi folklórját maradéktalanul össze kellene gyűjteni és egymáshoz hasonlítani, sőt igazában mind a háromét háromszor: fiú, apa és nagyapa korában kellene ismernünk ahhoz, hogy folklórjuk sorsáról valamelyes képet nyerjünk.

Ha már most ezt a példát egy család helyett egy egész népre és három együtt-élő nemzedék helyett az egész történelemre általánosítjuk, és eltekintünk a folklór földrajzi tagolódásától (holott ez éppoly mélyreható lehet, mint a történeti különbségek), akkor a folklórkutatás egyik sarkigazságához jutunk: mindegyik korszak folklórja, legyen az akár egy évszázad, akár egy évtized, kizárólag a maga idején, vagyis jelenidejűleg ragadható meg élő gazdagságában és bonyolultságában. Egy adott korszakban csakis az akkori élő folklórt lehet feltárni és megismerni; mind a korábbi, mind a későbbi korok folklórjára csak többé-kevésbé hozzátétölegesen lehet következtetni.

A feladott kérdést most már biztosan és pontosan megválaszolhatjuk: a folklórgyűjtés egykor, ma vagy a jövőben mindig és mindenütt a tizenkettedik órában történik. Kriza János éppúgy a tizenkettedik órában gyűjtött, mint mi, mert számára is, a mi számunkra is elveszett mindaz, amit nem sikerült az íratlan kultúrából írásba foglalni. Nincs idő késlekedésre vagy halogatásra, mert a szakadatlan folklórfolyamat egy pillanatra sem áll meg, és soha többé nem tér vissza az a helyzet, az az összefüggés, az a minőség, amelyet a maga idején elmulasztottunk rögzíteni. A folklórkutatás parancsa a *most*, mert amit nem gyűjtünk össze, az örökre alámerül a feledés óceánjában. Mai ismereteink és mértékeink szerint úgyszólván fölfoghatatlan, hogy az emberiség íratlan kultúrájának mennyi értéke mehetett veszendőbe, hisz folklór a föld minden emberliakta részén a homo sapiens megjelenése óta szüntelenül volt és van, folklórgyűjtés viszont csak a föld kis részén indult meg úgy-ahogy rendszeresen, a legutóbbi egy-két évszázadban.

Kodály Zoltán írta 1927-ben: „Csodálatos és hihetetlen, hogy 1858-ig, mikor a *Barcsait* fölfedezték, senki sem sejtette, hogy ilyen is van. Pedig akkor már évtizedek óta kutatták és ismertették a népköltést. Erdélyi János 1848-ban pár sort tudott csak közölni a *Kömives Kelemen*ből. Pedig ha hetven évvel később annyian tudták végig, hányan tudhatták még akkor! Mondták volna szívesen, ha kérdezte volna valaki.“ (*A zene mindenkié*. Budapest, 1954. 17.)

Igen, a folklórgyűjtés nemcsak a múltban, hanem a jelenben meg a jövőben is kizárólag a folkloristáktól, az ő munkájuk mennyiségétől és minőségétől, talán pontosabban elhivatottságuktól függ. A folklórgyűjtés hatékonysága s ezáltal a nemzeti kultúra kincsestárának gyarapítása érdekében korántsem közömbös, hogy **egy**

népnek kik a folkloristái, hányan vannak, milyen ütemben, mennyit és mit gyűjtenek, maguk körül pedig milyen folklórgyűjtő mozgalmakat tudnak támasztani.

Mivel a tizenkettedik óra hangoztatása Krizától napjainkig hagyományossá, már-már szokványossá vált, egyesek szemében elvesztette figyelmeztető jelentőségét és komolyságát; de csak azok szemében, akik helytelenül értelmezik, és nem fogják fel az 1860-as meg az 1970-es évek folklórjának, általában a tegnap, a ma meg a holnap folklórjának korszakos különbségeit. A tizenkettedik óra, a folklórgyűjtésben a mindenkori sürgősség elvének és parancsának meg nem értése vagy helytelen értelmezése hibás elméleti alapot kínál a gyűjtőmunka elhanyagolására, a helyes értelmezés viszont minden erőt gyűjtésre mozgósít.

A romániai magyar folklórgyűjtés eddigi és mai eredményeinek ismeretében egész nemzetiségi kultúránk, s ezáltal az ország kultúrájának gazdagodására kiható jelentősége van a tizenkettedik óra helyes értelmezésének és az elmélet hatékony gyakorlati alkalmazásának.

Finta Edit: Anyaság